

KEHOTUNNEKASVATUS

Jokaisen lapsen oikeus

SUOSITUS

Väestöliitto suosittaa kuntia lisäämään sanan **kehotunnekasvatus** tai **seksuaalikasvatus** paikallisiin **varhaiskasvatussuunnitelmiin**

Väestöliiton suositus

Kuntien **varhaiskasvatussuunnitelmien** tueksi

Sisällys

Keho ja kehitys.....	1
Seksuaalisuus, läheisyys ja itsetunto	2
Tunteet	2
Moninaisuus ja ihmissuhteet.....	3
Hyvinvointi ja terveys	4
Lisääntyminen.....	5
Normit ja tavat.....	5
Oikeudet	6

Kehotunnekasvatus on joka lapsen oikeus

Opetushallituksen varhaiskasvatussuunnitelman perusteet sisältävät varsin hyvin pienten lasten seksuaalikasvatuksen eli kehotunnekasvatuksen elementtejä. **Väestöliitto suosittaa** kuntia lisäämään sanan kehotunnekasvatus tai seksuaalikasvatus paikallisiin varhaiskasvatussuunnitelmiin. Lisäksi suositamme tarkennuksia.

WHO:n suositusten¹ mukaiseen kokonaisvaltaiseen seksuaalikasvatukseen kuuluvat kahdeksan osa-alueetta: *keho ja kehitys, seksuaalisuus läheisyys ja itsetunto, tunteet, moninaisuus ja ihmissuhteet, hyvinvointi ja terveys, lisääntyminen, normit ja tavat, oikeudet*. Alla Valtakuunnallisen vasun ohjeet sekä tarkentavat suositukset.

Keho ja kehitys

Vasu

- Lasten itsenäisyyden asteittaista lisääntymistä tuetaan. Lasten kanssa harjoitellaan erilaisia taitoja kuten pukeutumista, ruokailua sekä henkilökohtaisesta hygieniasta ja omista tavaroista huolehtimista. Lasten kanssa käsitellään heidän hyvinvointiaan edistäviä asioita kuten levon, ravinnon, liikunnan ja mielen hyvinvoinnin merkitystä. (s. 23)
- Lapsia ohjataan myös kunnioittamaan ja suojelemaan omaa ja toisten kehoa. (s. 23)
- Lasten valmiuksia pitää huolta terveydestään sekä henkilökohtaisesta hygieniastaan tuetaan. (s. 47)

Tarkentavat suositukset

1. Kehossa on nimet joka paikalle ja asenne kehon kaikkia osia kohtaan on hyväksyvä myös hygienian hoidossa. Kaikista kehon paikoista voi puhua aikuisen kanssa.
2. Myönteinen suhtautuminen lapsen kysymyksiin kehosta ja seksuaalisuudesta. Lapsen myönteistä kehoitsetuntoa tuetaan hyväksyvän ja turvallisen suhtautumisen ja kosketuksen kautta siten, että jokainen lapsi voi kokea oman kehonsa arvokkaaksi.
3. Lapselle kerrotaan yksityisyydestä ja sitä suojataan vessa- ja pesutilanteissa.
4. Lapselle kerrotaan, että omassa kehossa on erityisen yksityiset, arvokkaat ja omat paikat (ns. uimapukusääntö).

¹ WHO Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa 2010

Seksuaalisuus, läheisyys ja itsetunto

Vasu

- Lapsella on oikeus leikkiä, oppia leikkien ja iloita oppimastaan sekä rakentaa käsitystä itsestään, identiteetistään ja maailmasta omien lähtökohtiensa mukaisesti. Lapsella on oikeus yhteisöllisyyteen ja ryhmään kuulumiseen. Lapsella on oikeus saada tietoa monipuolisesti, käsitellä tunteita ja ristiriitoja sekä kokeilla ja opetella uusia asioita. (s. 19)
- Vastavuoroinen ja kunnioittava vuorovaikutussuhde sekä myönteinen kosketus ja läheisyys muodostavat perustan hyvälle hoidolle ja huolenpidolle. (s. 21)
- Lapsilla tulee olla mahdollisuus tutkia maailmaa kaikilla aisteillaan ja koko kehollaan. (s. 31)
- Leikki kehityksen, oppimisen ja hyvinvoinnin lähteenä. - Varhaiskasvatuksen tehtävä on tarjota lapsille mahdollisuuksia erilaisiin leikkeihin. Leikki edistää lapsen kehitystä, oppimista ja hyvinvointia. Leikissä lapsi oppii, mutta lapselle itselleen leikki ei ole tietoisesti oppimisen väline vaan tapa olla ja elää sekä hahmottaa maailmaa. - Kokemukset, jotka herättävät lapsissa tunteita, uteliaisuutta ja kiinnostusta, virittävät leikkiin. - Leikki tuottaa lapsille iloa ja mielihyvää. (s. 38)
- Lapsia rohkaistaan sanalliseen ja keholliseen ilmaisuun esimerkiksi draaman, tanssin ja leikin keinoin. Tavoitteena on, että harjoitukset ja leikit tarjoavat lapsille mahdollisuuden monipuoliseen kielelliseen ja keholliseen kokemiseen, ilmaisuun ja viestintään. Lasten mielikuvituksesta nousevia tai heidän kokemiaan ja havaitsemiaan asioita työestetään yhdessä. (s. 43)
- Varhaiskasvatuksen tehtävänä on kehittää lasten kehontuntemusta ja –hallintaa. (s. 46)
- Varhaiskasvatuksessa pohditaan yhdessä lasten kanssa terveyteen ja turvallisuuteen liittyviä asioita. - Lasten kanssa keskustellaan liikkumisen, levon ja hyvien ihmissuhteiden merkityksestä hyvinvoinnille ja terveydelle. (s. 47).

Tarkentavat suositukset

1. Sukupuolesta ja muista ominaisuuksista riippumatta kaikille lapsille tarjotaan turvallista kosketusta, mahdollisuus sylissä oloon ja läheisyyteen. Itsetunto ja myönteinen kehonkuva vahvistuvat läheisyydestä ja turvallisesta kosketuksesta
2. Lapset hakevat turvaa ja mielihyvää kosketuksesta ja läheisyydestä. Lapselle opetetaan miten ja missä omaa kehoa ja toisia saa koskettaa.
3. Ammattilaisilla on yhteinen sopimus miten suhtaudutaan lasten itsensä koskettamiseen ja lohdun, rauhoittumisen tai mielihyvän hakemiseen omasta kehosta (heijaaminen, nyppiminen, peukalon imeminen tai sukupuolielimien koskettelu eli unnutus).
4. Lapsille kerrotaan leikin rajat: Leikistä ei saa tulla paha mieli kenellekään, leikistä saa aina lähteä pois jos haluaa, eikä leikki saa olla salaisuus vaan aikuisille voi aina kertoa siitä.
5. Kerrotaan lapsen oikeudesta kieltäytyä kosketuksesta. Lapsille kerrotaan, ettei ketään saa pakottaa kosketukseen, riisuutumaan tai näyttämään kehoaan.

Tunteet

Vasu

- Lapsille tarjotaan mahdollisuuksia kehittää tunnetaitojaan ja esteettistä ajatteluaan. (s. 19)
- Lapsia autetaan tunteiden ilmaisussa ja itsesäätelyssä. Lasten tunnetaidot vahvistuvat, kun heidän kanssaan opetellaan havaitsemaan, tiedostamaan ja nimeämään tunteita. (s. 23)
- Turvallisessa ilmapiirissä erilaisten tunteiden näyttäminen on sallittua ja henkilöstö auttaa lapsia tunteiden ilmaisussa ja itsesäätelyssä. (s. 32)

- Lapset havainnoivat, kokeilevat ja oppivat yhteisön sääntöjä leikissä. Ryhmässä leikkiessään lapset oppivat säätelemään tunteitaan ja tahtomistaan sekä huomioimaan toisten ihmisten näkökulmia. Yhteisöllisyys kasvaa leikin kautta ja vahvistaa myönteistä tunneilmastoa. (s. 38-39)

Tarkentavat suositukset

1. Lapsen tunne ei koskaan ole paha tai kielletty (tahtotunne, suuttumus, mustasukkaisuus, pettymys, suru). Harjoitellaan erilaisten tunteiden ilmaisemista sanoilla ja sallituilla teoilla.
2. Lasten tykkäämisiin, ihastuksiin ja kiintymyksen osoitukseen suhtaudutaan ikätasoisesti niin, että lapselle puhutaan niistä arvostavasti. Opetetaan asiallista ilmaisua ihastumisen, rakkauden, ystävyyden ja koskettamisen suhteen esimerkiksi halaus- tai suukottamistilanteissa. Lapsen tunnetta ei verrata aikuisten seurusteluihin. Aikuinen on turvallinen myös lapsen ihastuksen kohteena.
3. Lasten tunteita ja kehon kokemusta sanoidetaan ja hyväksytään lapsen näkökulma.

Moninaisuus ja ihmissuhteet

Vasu

- Varhaiskasvatus edistää suomalaisen yhteiskunnan demokraattisia arvoja, kuten yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja moninaisuutta. Lapsilla tulee olla mahdollisuus kehittää taitojaan ja tehdä valintoja esimerkiksi sukupuolesta, syntyperästä, kulttuuritaustasta tai muista henkilöön liittyvistä syistä riippumatta. Henkilöstön tulee luoda moninaisuutta kunnioittava ilmapiiri. (s. 19)
- Ammatillinen, avoin ja kunnioittava suhtautuminen monimuotoisiin perheisiin ja perheiden erilaisiin kieliin, kulttuureihin, katsomuksiin ja uskontoihin, perinteisiin sekä kasvatusnäkömyksiin luo edellytyksiä hyvälle kasvatusyhteistyölle. Lasten perheidentiteettiä ja perhesuhteita tuetaan siten, että jokainen lapsi voi kokea oman perheensä arvokkaaksi. (s. 19)
- Henkilöstö rohkaisee lapsia tekemään valintoja ilman sukupuoleen tai muihin henkilöön liittyviin seikkoihin sidottuja stereotyyppisiä rooleja ja ennako-odotuksia (s.30)
- Oppimisympäristöjä suunnitellaan ja kehitetään siten, että ne vahvistavat yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa. Tämä mahdollistaa perinteisten sukupuolistereotyyppioiden rikkomisen. (s.32)
- Leikkiessään lapset - jäsentävät ja tutkivat ympäröivää maailmaa, luovat sosiaalisia suhteita sekä muodostavat merkityksiä kokemuksistaan. Leikissä lapset rakentavat käsitystä itsestään ja muista ihmisistä. Leikkiessään lapset sekä jäljittelevät että luovat uutta ja muuntavat näkemäänsä. Samalla he mallintavat ja testaavat haaveitaan ja toiveitaan. Mielikuvitus mahdollistaa sen, että lapset voivat kokeilla erilaisia rooleja ja ideoita, joita he muuten eivät voisi toteuttaa. Leikkiessään lapset voivat käsitellä itselleen vaikeita kokemuksia. Leikissä on turvallista kokeilla, yrittää ja erehtyä. (s. 38)
- Henkilöstöltä edellytetään herkkyyttä ja ammattitaitoa sekä sukupuolisensitiivisyyttä havaita lasten leikkialoitteita ja vastata niihin sopivalla tavalla. (s 39)

Tarkentavat suositukset

1. Lapsen annetaan leikkiä ja ilmaista itseään sukupuolistereotyyppioiden rajoittamatta. Lapsen sukupuolesta riippumaton monenlaisuus, yksilöllisyys ja omanlaisuus on sallittua.
2. Lapsia kannustetaan kokeilemaan monipuolisesti eri aktiviteetteja ja rooleja, ja kunnioitetaan myös heidän oikeuttaan olla kiinnostumatta niistä.
3. Rohkaistaan sekä tyttöjä että poikia ilmaisemaan kaikenlaisia tunteita; riemua, pelkoa, ikävää, hoivahalua, riehakkuutta, suuttumusta jne. Tunteita tai käytöstä ei nimetä arvottavalla tavalla poikamaiseksi tai tyttömäiseksi.

4. Jokaisen lapsen omanlainen perhe on oikeanlainen ja siitä saa puhua ja olla ylpeä. Jokainen ihminen on omanlaisensa ja oikeanlainen. On hienoa, että olemme monenlaisia, myös tyttöjä ja poikia tai jotain siltä väliltä.
5. Henkilöstö osaa tarvittaessa keskustella huoltajien kanssa sukupuolen moninaisuudesta ja heidän näkemyksestään lapsen sukupuolen ilmaisusta. Moninaisuudelle annetaan tilaa ja lupa näkyä myös kasvatukseen kuuluvissa esimerkeissä: tarjotaan monipuolisia malleja ja tarinoita, jotta kukin lapsi pystyisi löytämään itselle myönteisiä, rohkaisevia samastumisen kohteita.
6. Sukupuolitettua vallankäyttöä on tärkeää oppia tunnistamaan ja kiusaamiseen tulee puuttua.

Hyvinvointi ja terveys

Vasu

- Varhaiskasvatuksen tehtävänä on suojella ja edistää lasten oikeutta hyvään ja turvalliseen lapsuuteen. (s. 19)
- Itsestä huolehtimiseen, terveyteen ja turvallisuuteen liittyvät taidot ovat kaikille tärkeitä. Varhaiskasvatuksen tehtävä on vahvistaa lasten hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyviä taitoja sekä ohjata heitä tekemään kestävän elämäntavan mukaisia valintoja. Varhaiskasvatuksessa tuetaan lasten myönteistä suhtautumista tulevaisuuteen. - Lapsia autetaan, ja heitä kannustetaan pyytämään apua sitä tarvitessaan. (s. 23)
- Lasten kanssa tutkitaan ja havainnoidaan tieto- ja viestintäteknologian roolia arkielämässä sekä tutustutaan erilaisiin tieto- ja viestintäteknologisiin välineisiin, sovelluksiin ja peleihin. - Henkilöstö ohjaa lapsia tieto- ja viestintäteknologian monipuoliseen ja turvalliseen käyttöön. (s.24)
- Varhaiskasvatuksessa mediakasvatuksen tehtävänä on tukea lasten mahdollisuuksia toimia aktiivisesti ja ilmaista itseään yhteisössään. Lasten kanssa tutustutaan eri medioihin ja kokeillaan median tuottamista leikinomaisesti turvallisissa ympäristöissä. Lasten elämään liittyvää mediasisältöä ja sen todenmukaisuutta pohditaan yhdessä lasten kanssa. Samalla harjoitellaan kehittyvää lähde- ja mediakriittisyyttä. Lapsia ohjataan käyttämään mediaa vastuullisesti ottaen huomioon oma ja toisten hyvinvointi. Mediassa esiintyviä teemoja voidaan käsitellä lasten kanssa esimerkiksi liikunnallisissa leikeissä, piirtämällä tai draaman keinoin. (s. 44)

Tarkentavat suositukset

1. Huolehditaan siitä, että lapsi uskaltaa kääntyä kaikissa kysymyksissä ja ongelmissa aikuisen puoleen. Tämä on sekä taito että oikeus, josta tulee kertoa toistuvasti lapselle. Taito ja oikeus vahvistuvat, kun ammattilainen todella pysähtyy kuulemaan lasta ja kannustaa kertomaan huolistaan, tunteistaan ja toiveistaan.
2. Lapselle annetaan kokemus, että kehoon, tunteisiin ja kehitykseen liittyvistä asioista voi ja saa kysyä päivähoitossa ja kotona, esimerkiksi pitämällä kuvakirjoja saatavilla.
3. Lasta opetetaan ja ohjataan turvataidoissa, lapsen oikeudesta ja asenteesta omaa kehoa ja toisten kehoa kohtaan vaikka lapsi ei kysyisi. Turvataitokasvatuksessa lapselle opetetaan tärkeimmät turvataidot kuten koskettamisen säännöt, uimapukusääntö ja kolmen kohdan sääntö (sano ei, lähde pois, kerro aikuiselle johon luotat).
4. Laaditaan ohjeet miten suhtaudutaan lapsen seksuaaliseen oireiluun, esimerkiksi pakonomaiseen tai ahdistuneeseen sukupuolielinten kosketteluun, jatkuvaan sukupuolielinten näyttelyyn, häiritsevään seksuaaliseen puheeseen tai toisten lasten kiusaamiseen. Sovitaan tavat ottaa yhteyttä vanhempiin ja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisiin.
5. Kaikkeen kehoon tai ulkonäköön liittyvään kiusaamiseen puututaan heti. Seksuaalissävytteisessä kiusaamisessa pidetään nollatoleranssi. Kiellon lisäksi lasten kanssa keskustellaan kaikenlaisten

kehojen arvostamisesta, mitä sanat tarkoittavat, miltä kiusaaminen tuntuu ja mikä on sopiva ja oikea tapa puhua.

6. Ehkäistään sitä että median kehonkuvat, käytösmallit ja lasten keskinäinen ulkonäkökommentointi voivat vääristää myönteistä kehonkuvaa.
7. Ikään sopimattomien mediasisältöjen saatavuus on lisääntynyt. Lasta pyritään suojaamaan median aikuisseksuaaliselta sisällöltä ja aiheesta tiedotetaan vanhempia. Tuetaan perhettä kertomaan myös koulu- ja nuoruusikäisille sisaruksille pienten lasten suojaamisesta median aikuisseksuaalisilta ja väkivaltaisilta sisällöiltä.

Lisääntyminen

Vasu

- Lapsella on oikeus ilmaista itseään, mielipiteitään ja ajatuksiaan sekä tulla ymmärretyksi niillä ilmaisun keinoilla, joita hänellä on. Jokaisella lapsella on oikeus hyvään opetukseen, huolenpitoon ja kannustavaan palautteeseen. (s. 19)
- Lapsia rohkaistaan kysymään ja kyseenalaistamaan. (s.22)
- Lapsia rohkaistaan kysymään, ja lasten kysymyksiin vastataan. (s. 32)

Tarkentavat suositukset

1. Kaikkiin lasten kysymyksiin vastataan. Ammattilaiset tarvitsevat ohjeet ja koulutusta vastatakseen ikä- ja kehitystason mukaan seksuaaliterveyden ja lisääntymisen kysymyksiin.
2. Sovitaan ja suunnitellaan, miten vastataan lasta kiinnostaviin raskauteen, sen alkamiseen ja synnytykseen liittyviin kysymyksiin.
3. Lapselle vastataan asiallisesti, ilman sopimattoman tai kielletyn aiheen piiloviestejä. Lapsen seksuaalisuutta tai seksiä tai raskautta koskeviin kysymyksiin suhtaudutaan normaaleina asioina eikä niillä aiheuteta lapselle häpeää. Asiat selitetään lasta pelottamatta.

Normit ja tavat

Vasu

- Varhaiskasvatustalain mukaan varhaiskasvatuksen tavoitteena on (8) kehittää lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja, edistää lapsen toimimista vertaisryhmässä sekä ohjata eettisesti vastuulliseen ja kestävään toimintaan, toisten ihmisten kunnioittamiseen ja yhteiskunnan jäsenyyteen; (s. 15)
- Kasvatus on toimintaa, jonka myötä kulttuuriset arvot, tavat ja normit välittyvät, muovautuvat ja uudistuvat. - Kasvatuksen avulla ohjataan lapsia muodostamaan omia mielipiteitään ja arvioimaan kriittisesti vallitsevia ajattelu- ja toimintatapoja sekä toimimaan eettisesti kestäväällä tavalla. Kasvatuksen sivistystehtävänä on ohjata tietoisesti lasten yksilöllisen identiteetin muotoutumista siten, että lapset oppivat havaitsemaan oman toimintansa vaikutukset toisiin ihmisiin ja ympäristöönsä. (s. 21)
- Lapset kasvavat kulttuurisesti, kielellisesti ja katsomuksellisesti moninaisessa maailmassa. Tämä korostaa sosiaalisten ja vuorovaikutustaitojen sekä kulttuurisen osaamisen merkitystä. Osaamiseen kuuluu taito kuunnella, tunnistaa ja ymmärtää eri näkemyksiä sekä kyky reflektoida omia arvoja ja asenteita. (s. 22)
- Eettisen ajattelun taitojen kehittymistä tuetaan pohtimalla lasten kanssa eri tilanteissa esiintyviä tai lapsia askarruttavia eettisiä kysymyksiä. Teemat voivat liittyä esimerkiksi ystävyyteen, oikean ja väärän erottamiseen, oikeudenmukaisuuteen tai pelon, surun ja ilon aiheisiin. Eettisiä kysymyksiä käsitellään lasten kanssa niin, että he voivat tuntea olonsa turvalliseksi ja hyväksytyksi. Lasten kanssa pohditaan myös ryhmän sääntöjä ja niiden perusteita. (s. 43)

Tarkentavat suositukset

1. Yksityisyyttä opetetaan hyvien tapojen mukaisesti ja jokaisen oikeuden näkökulmasta.
2. Tapakasvatus tehdään myönteiseen sävyyn, myös jos lapsi koskettelee omia sukupuolielimiään, ohjataan lapsi tekemään sitä yksityisesti ja muistutetaan hygieniasta. Rajojen ja yksityisyyden opettaminen tehdään lasta ja hänen kehonkuvaansa arvostaen. Jokainen paikka ihmiskehossa on yhtä hyvä ja arvokas, vaikka tapana ei ole tehdä kaikkea joka tilanteessa.
3. Lapset voivat nostaa esiin eettisiä kysymyksiä pukeutumisesta, yksityisyydestä, alastomuudesta, käytöksestä ja oikeasta ja väärästä seksuaalisuudesta. Lasten kanssa puhutaan kaikista asioista niin, että kaikki tuntevat olonsa turvallisiksi.

Oikeudet

Vasu

- Arvoperustan yleisperiaatteina ovat lapsen edun ensisijaisuus, lapsen oikeus hyvinvointiin, huolenpitoon ja suojeluun, lapsen mielipiteen huomioon ottaminen sekä yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen kohtelun vaatimus ja lapsen syrjäntäkielto YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksen, varhaiskasvatuslain ja YK:n vammaistenhenkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaisesti. (s. 18)
- Varhaiskasvatus perustuu elämän, kestävä elämäntavan ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen sekä ihmisarvon loukkaamattomuuteen. (s. 19)
- Lapsella on oikeus ilmaista itseään, mielipiteitään ja ajatuksiaan sekä tulla ymmärretyksi niillä ilmaisun keinoilla, joita hänellä on. Jokaisella lapsella on oikeus hyvään opetukseen, huolenpitoon ja kannustavaan palautteeseen. Lapsella on oikeus leikkiä, oppia leikkien ja iloita oppimastaan sekä rakentaa käsitystä itsestään, identiteetistään ja maailmasta omien lähtökohtiensa mukaisesti. Lapsella on oikeus yhteisöllisyyteen ja ryhmään kuulumiseen. Lapsella on oikeus saada tietoa monipuolisesti, käsitellä tunteita ja ristiriitoja sekä kokeilla ja opetella uusia asioita. (s. 19)
- Varhaiskasvatuksen tehtävänä on suojella ja edistää lasten oikeutta hyvään ja turvalliseen lapsuuteen. Varhaiskasvatus perustuu käsitykseen lapsuuden itseisarvosta. Jokainen lapsi on ainutlaatuinen ja arvokas juuri sellaisena kuin hän on. Jokaisella lapsella on oikeus tulla kuulluksi, nähdyksi, huomioon otetuksi ja ymmärretyksi omana itsenään sekä yhteisönsä jäsenenä. (s. 19)

Tarkentavat suositukset

1. Jokaisella lapsella on oikeus tulla kuulluksi, nähdyksi, huomioon otetuksi ja ymmärretyksi omana itsenään sekä yhteisönsä jäsenenä myös kun lapsi ilmentää seksuaalisuuttaan sanoin, teoin ja leikein. Tällöin lapselle tarjotaan ikätasoiset tiedot, taidot ja myönteinen asenne.
2. Lapsen iänmukaiseen kehitykseen kuuluu oleellisena osana kehoon, tunteisiin ja ihmisenä olemiseen tutustuminen ja lapsella on oikeus itseilmaisuun, mielipiteisiin ja ajatuksiin näistä asioista turvassa.
3. Lapsen ikätasoinen seksuaalinen kehitys ja käytös suojataan kaikilta loukkauksilta.
4. Lapsen tulee tietää, että hänellä on oikeuksia päättää omasta kehostaan ja rajoistaan. Lapselle opetetaan turvataitoja ja annetaan tietoa hänen oikeudestaan olla turvassa ja sanoa 'ei'. Nämä aiheet käydään läpi myös ikätasoisesta seksuaalikasvatuksesta näkökulmasta. Lapsen on tärkeää osata sanoa "kyllä" ja "ei" omaan kehoon, tuntemuksiin ja seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Ei:n sanomista pitää harjoitella, jotta lapsi oppii, että aikuisellekin voi sanoa ei. Jos lapsen kieltoa ei voida noudattaa, tapahtumasta puhutaan lapsen kanssa ja selitetään miksi toiminta oli välttämätöntä. Samalla painotetaan edelleen lapsen oikeutta sanoa ei.
5. Jos lapsi haluaa pukeutua ja ilmaista itseään sukupuolistereotyyppioita ylittäen, lapsen mielipide otetaan huomioon ja lasta kohdellaan tasavertaisesti. Lapsella on yhtäläinen oikeus kunnioitukseen, hyvinvointiin, huolenpitoon ja suojaan.